

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Івanni Володимирівни Вакалюк «Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності в сучасній українській літературній мові»**, подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Коли в науці, зокрема мовознавчій, склалася така ситуація, що якась теорія не повною мірою пояснює певне явище, то можна повністю відкидати або заперечувати цю теорію, а можна спробувати її поглибити й вдосконалити, знайшовши нові аспекти та дібравши новий матеріал. Мені здається, що саме так варто в українському мовознавстві вчинити з категорією аспектуальності, українська специфіка якої досі не зовсім повно відображена. Як слушно зауважує дисертантка, у слов'янській аспектології тривалий час переважала русистика, і багато досліджень були присвячені саме російській мові або висвітлювали специфіку інших мов порівняно з російською. Українське мовознавство було частиною радянського, а українська граматики багато в чому була зорієнтована на постулати російської. Внаслідок чого сталося так, що українська аспектуальна система у той час не зазнала самостійного наукового опису, а в теоретичних граматиках і підручниках для вищих навчальних закладів навіть були відсутні підрозділи про роди дієслівної дії і відповідно була відсутня термінологія, згодом такі підрозділи з'явилися, але в них практично дублювалися постулати російської теорії, проілюстровані українськими прикладами. За роки незалежності з'явилися окремі праці з цієї проблематики, проте в українській аспектології залишилося ще багато «білих плям», мало уваги приділено власне специфіці української аспектуальної системи порівняно з іншими слов'янськими мовами. У зв'язку з цим вважаю, що проблема, яку поставила і успішно вирішила авторка рецензованої дисертації І.В. Вакалюк, а саме – усебічне дослідження функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності, – не лише є важливою і

актуальною для сучасної україністики, але й робить певний внесок в українську аспектологію, попри те, що сама дисертантка намагається відокремитись від аспектологічної проблематики.

Дисертація ґрунтується на **ретельному аналізі наукової літератури**, список якої складається з понад 220 джерел – українських і зарубіжних. Зібраний і покласифікований **мовний матеріал** (близько 5000 одиниць, дібраних з художньої літератури та лексикографічних джерел) є цілком достатнім для розв'язання поставлених завдань, а застосовані **методи дослідження адекватні та сучасні**. Дисертантка також добре пояснила, який метод і з якою метою вона застосовувала на кожному етапі аналізу. Дисертація має чітку й логічну структуру, кожен її розділ присвячений конкретній проблемі в межах загального наукового завдання. У середині розділів підрозділи виокремлено за єдиною схемою, тому потрібний матеріал легко знайти, скориставшись загальним змістом.

У першому розділі подано загальну характеристику категорії дієслівної квантитативності на основі всебічного аналізу підходів до вивчення кількісних значень у граматиці й лексиці, запропоновано власне визначення дієслівної квантитативності в сучасній українській мові та визначено структуру функціонально-семантичної категорії квантитативності, яка складається з двох підкатегорій – підкатегорії кратності та підкатегорії інтенсивності. Аналітичний огляд наукової літератури, здійснений у першому розділі, привів дослідницю до висновку, що дієслівна квантитативність у сучасній українській мові має категорійний характер і є одним з базових складників надкатегорії дієслівної темпоральності. Особливість дієслівної семантики справді полягає в її нерозривному зв'язку з триванням, розгортанням у часі, і цей час може бути як зовнішнім, пов'язаним зі співвіднесенням з моментом дії або іншою дією, або внутрішнім, притаманним власне цій дії (навіть у тому випадку, коли йдеться не про власне дію, а про процес і навіть стан, виражений дієсловом). Ця особливість дієслова неодноразово привертала увагу дослідників, передусім граматичних категорій дієслова – граматичного

часу і виду (ширше – аспектуальності). Автор рецензованої праці розглядає проблему з іншого боку – крізь призму загальномовної категорії кількості, яку дотепер переважно досліджували на матеріалі іменних частин мови – їхнього лексичного (зокрема й категорійного) значення та граматичної категорії числа. Темпоральні значення, пов'язані з дією / процесом, сконцентровані передусім у дієслові, але зазнають модифікації й іншими засобами (лексико-синтаксичними), тому серед засобів вираження дієслівної квантитативності фігурують як власне дієслова (базові і похідні в межах дієслова), так і їхні контекстні конкретизатори.

Детальніше підкатегорії функціонально-семантичної дієслівної квантитативності категорії та засоби їх вираження розглянуто в двох наступних розділах. **Другий розділ** присвячений висвітленню особливостей вираження категорії кратності дії, яка реалізується через чотири різновиди – ітератив, семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив, значення яких реалізується як синтетичними, так і аналітичними засобами. Дисертантка слушно зауважує, що ітеративна семантика може бути закладена в дієслівній основі, а може вноситися додатково – за допомогою афіксів і аналітичних засобів. На підставі багатого фактичного матеріалу виокремлено низку афіксів, які беруть участь у словотвірному оформленні дієслів з ітеративним значенням. Щоправда, якщо вже говорити про певну словотвірну семантику, наприклад, «ітеративнотворчу» (с. 58), то слід вказати, на підставі чого ми її виділяємо (наприклад, за формулою: без афікса семантика відсутня / з афіксом наявна, тобто застосувавши опозиційний аналіз). У наведених прикладах ця формула не завжди працює. Так, до виразників ітеративної семантики авторка зараховує, наприклад, суфікс *-и-* в дієслівних формах *хилили (голови), (крилами) били, (пера) губили* (с. 63), хоча повторюваність тут у першому випадку забезпечує передусім множина об'єктів дії, у другому (поряд з багатооб'єктністю) – багатоактність самої дії, у третьому – неможливість вживання дієслова в значенні актуального теперішнього часу і множинність об'єктів. Те саме стосується суфіксів *-а-*, *-ува-*, які не заперечують семантики

повторюваності, але й не є її основними виразниками (принаймні у непохідній у межах дієслова одиниці), оскільки вона забезпечується або поєднанням дієслівного суфікса з відповідною основою, або множинністю об'єктів/суб'єктів, або конкретизаторами, на що далі слушно вказує дисертантка. До суфіксів з власне ітеративною семантикою можна зарахувати хіба що суфікс *-ва-* в дієслівній формі *чував* (с. 62), рідко вживаний у такому значенні в сучасній українській мові (пор. у рос.: *хаживал, езживал*). Так само, коли йдеться про значення префіксів (ітеративне і мультиплікативне), варто послідовно зазначати, коли певне значення успадковано від основи-мотиватора (пор.: *бігати – побігати* – різноспрямований рух, який спричиняє багатократність; *тесати – витесати – витісувати* – багатоактна дія, яку префікс лише модифікує, *стрибати – попострибати* – префікс увиразнює кратність і додає інтенсивність), а коли його додає власне префікс (*попогнути*), також коли словотвірне значення належить конфіксу, і похідне дієслово є результатом префіксально-суфіксального (*поколювати, притупувати, пританцьовувати* – с. 85), префіксально-постфіксального або префіксально-суфіксально-постфіксального творення; також важливо зазначати, коли джерелом повторюваності в префіксальному дієслові є саме імперфективація (пор: *підмішати і підмішувати, викотити і викочувати, покращити і покращувати* та ін.). Інколи дисертантка вдається до таких уточнень (с. 86), але непослідовно.

За слушним твердженням авторки, семельфактивне значення регулярно передається спеціалізованим словотворчим засобом, обмеженим у своїй сполучуваності з дієсловами процесу та стану, і необмежено – аналітично.

Погоджуємось, що дистрибутивне значення префікса домінує над значенням основи; у роботі визначено основні тематичні групи дієслів та названо низку префіксів, що надають дієслову такого значення. Потужним синтаксичним засобом вираження дистрибутивності є поліоб'єктна та/або полісуб'єктна позиція предиката, конкретизатори регулярно посилюють дистрибутивне значення дієслова. Незважаючи на те, що дистрибутивне

значення є одним з основних для дієслів з префіксом *пере-*, не слід забувати й про дієслівну багатозначність, зокрема й зумовлену багатозначністю префіксів: викликає сумнів наявність (або принаймні домінантність) семи дистрибутивності в дієсловах *переховувати (гроші)*, *перепити (гостей)*, *пережити (друзів)*, *перебратися (через границю)* (с. 111-112) і деяких ін., якщо вони вжиті без додаткових конкретизаторів (*усі гроші*, *усіх гостей*, *друзів*).

У третьому розділі розглянуто специфіку вияву підкатегорії інтенсивності, яка складається з чотирьох типологічних підрозділів – недостатність, помірність, достатність, надмірність. Авторка слушно вказує на взаємодію категорій інтенсивності і кратності (с. 128), які можуть співіснувати в тій самій дієслівній словоформі, додамо, що ще виразніше ця взаємодія може проявляється у зіставленні видових форм, найчастіше ДВ і вторинного НДВ, для яких опозиція ‘дія, виконана один раз’ – ‘дія, виконана багато разів’ є достатньо регулярною. Виділені слідом за науковим керівником ступені вияву інтенсивності вважаємо цілком логічними, не викликає сумнів і дуже ретельний аналіз виражальних засобів для цих відтінків. Погоджуємось, що основним засобом вираження значення недостатності дії є префікс *недо-*, якій передає це значення регулярно, а конкретизатори при дієсловах із цим префіксом та синтаксичні засоби лише дублюють його, тоді як при інших дієсловах вони стають основним засобом вираження недостатності. Що стосується дискусії про співвідношення понять недостатності і помірності, то погоджуємось, що в дієсловах активної дії (коли виконувач має конкретну мету) дієслова з префіксами *при-*, *під-*, *над-* справді вказують на досягнення саме цієї мети (здійснити дію частково), що й ілюструють наведені приклади (с. 130), проте якщо граматичний суб’єкт – неістота (*листя прижовкло*, *ягода надгнила*, *страва підгоріла*) або взагалі відсутній (*зранку приморозило*), то важко говорити про неповне виконання як мету дії. Тож межа між недостатністю і помірністю насправді є хиткою. Отже, у межах запропонованої класифікації матеріал подано логічно і переконливо. Єдине можливе зауваження стосується засобів вираження і висловлене вже раніше до

матеріалу другого розділу – варто послідовніше розрізняти значення власне префікса і складного словотворчого форманта. Дуже цікавим і оригінальним є підрозділ, присвячений фразеологічним одиницям, які можуть виконувати функцію (бути еквівалентом) як власне дієслова (чи дієслова з конкретизатором), так і лише конкретизатора, який модифікує семантику дієслова у бік інтенсивності.

Дисертацію завершують загальні висновки, які цілком випливають з її загального змісту і загалом узгоджені з поставленими завданнями (із суто технічного погляду деякі пункти висновків можна було об'єднати відповідно до завдань).

Дозволимо собі висловити деякі міркування, які стосуються роботи загалом:

1. Аналіз наукової літератури був би ще ґрунтовнішим, якби авторка повніше використала публікації матеріалів міжнародних наукових конференцій комісії з аспектології при Міжнародному комітеті славістів, яка існує з 2008 р. і провела вже сім конференцій, ці матеріали оприлюднені й удоступнені на сайті комісії. Одна з конференцій була безпосередньо присвячена категорії дієслівної множинності в слов'янських і неслов'янських мовах (Охрид, 2010). До того ж, дуже хочеться залучити до роботи у цій комісії молодих здібних українських науковців. Окрім того, аналіз наукових здобутків попередників варто прив'язувати до того часу, коли створювалися їхні праці, тобто до періодизації розвитку певної наукової теорії, тому, називаючи дослідників, не можна однозначно віддавати перевагу абетковому принципу, який слід поєднувати з історичним. Такий підхід, звісно, важче реалізувати, проте він дає змогу простежити загальну еволюцію поглядів науковців на те чи інше питання. Переважно авторка дотримується принципу історизму в аналізі наукових здобутків попередників, але деякі переліки науковців дуже хочеться перегрупувати, поставивши на перше місце першопрохідців (наприклад, с. 15, 47).

2. Оскільки роботу виконано в річищі категорійної граматики, а основним об'єктом дослідження є функціонально-семантична категорія, хотілося б почути від авторки визначення деяких основних понять, застосованих у дисертації, зокрема поняття грамема, подеколи вживаного тут, на нашу думку, у значенні 'компонент семантики', 'семантична підгрупа' (див., наприклад, с. 76-77, с. 85-86 та ін.).

3. Вважаємо не зовсім коректним називати початкові компоненти двопріфіксних дієслів подвійними пріфіксами (с. 106), хоча сам процес утворення таких дієслів і має назву подвійної пріфіксації, яка здійснюється послідовно через вторинну імперфективацію (*налити* – *наливати* – *поналивати* і под.), а сам термін, на жаль, вживаний у науковій літературі. Справжнім подвійним пріфіксом в українській мові є пріфікс *попо-*, який приєднується безпосередньо до первинної основи недоконаного виду (*їсти* – *попоїсти*), можна говорити також про певну єдність похідного пріфікса *недо-*, який вказує на недостатність дії (відсутність звичайної міри порівняно з нормою).

4. На думку рецензента, варто було б також приділити увагу дієсловам з кумулятивною семантикою (*назбирати грибів, наобіцяти багато чого*), які, з одного боку, тяжіють до дистрибутивів за рахунок множинності об'єктів, а з іншого – можуть вказувати на достатність або надмірність.

Висловлені міркування не знижують високої оцінки рецензованої праці, а лише спрямовані на те, щоб спонукати автора до нових наукових досліджень, а інколи взагалі стосуються дискусійних питань і лише дають змогу рецензенту висловити свою позицію. Робота є завершеним самостійним науковим дослідженням, має достатню новизну й актуальність, залучає до наукового обігу багатий фактичний матеріал, дібраний самостійно, у ній отримано нові науково обґрунтовані результати. З практичного погляду, окрім можливості зазначеного автором застосування її результатів у практиці викладання теоретичних мовознавчих курсів, варто поміркувати над можливістю використання цих результатів для викладання української мови

як нерідної, оскільки саме у цій галузі дуже добре працюють і категорійний, і польовий підхід - від змісту до форми вираження.

Авторка дослідження проявила себе як сформований науковець, здатний плідно працювати над складними проблемами. Автореферат і 9 одноосібних публікацій (з них 5 у провідних фахових виданнях України та одна закордонна) повністю відображають зміст роботи. Апробація роботи достатня.

Отже, дослідження І.В. Вакалюк повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів»,

а його авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук,

професор

С. О. Соколова

С.О. Соколова

